

Ekonomiye dair yazdığı kitapları doğrultusunda Ahmet Mithat Efendi'nin iktisat düşüncesi

Ahmet Mithat Efendi's economic thought based on his books on economic

Gönderim Tarihi / Received: 09.05.2024

Kenan DEMİR¹

Kabul Tarihi / Accepted: 12.10.2024

Doi: [10.31795/baunsobed.1480984](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1480984)

ÖZ: 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde uygulanan iktisat politikaları Batı kaynaklı düşünceler doğrultusunda şekillenmiştir. 1838'de imzalanan serbest ticaret anlaşması nedeniyle liberal iktisat düşüncesinin girişi hızlanmış ve bu düşüncenin yayılmasını sağlayan iktisatçılar ortaya çıkmıştır. 1840'lardan 1880'lere kadar öğretilen ve propagandası yapılan tek iktisat düşüncesi, liberal iktisat olmuştur. İktisat kitapları, gazeteler ve eğitim kurumları aracılığıyla bu düşünce yaygınlaşmış, ülkenin iktisat politikalarını ve zihin dünyasını şekillendiren tek iktisat düşüncesi haline gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi, ülkedeki bu tek sese karşı çıkararak alternatif bir iktisat önermiş ve klasik iktisadın ülkenin iktisadi gerçeklerine uymadığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda dört kitap yazmış ve bu kitaplarıyla Osmanlı Devleti'nde yeni bir iktisat düşüncesinin girişini ve gelişimini sağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre her ülke, kendi şartlarının gerektirdiği iktisat politikalarını uygulamalıdır. Bu yaklaşımına Merkantilistleri ve Fizyokratları örnek olarak göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Himaye düşüncesi, Ahmet Mithat Efendi, Ekonomi, Çalışma, İş bölümü

ABSTRACT: In the 19th century, the economic policies of the Ottoman Empire were shaped according to Western ideas. Due to the free trade agreement signed in 1838, the introduction of liberal economic thought in the country accelerated and economists emerged to spread this idea in the country. From 1840s to 1880s, the only economic thought that was taught and propagated in the country was liberal economic thought. It was introduced in economic books, newspapers and educational institutions, and this thought was the only economic thought that shaped the country's policies and mind world. Ahmet Mithat Efendi opposed this single voice in the country and proposed an alternative economic thought and emphasized that classical economic thought did not fit the economic realities of the country. In this direction, he wrote four books, which led to the introduction of a new economic thought in the country. According to Ahmet Mithat Efendi, each country should implement the economic policies required by its own conditions. He cited Mercantilists and Physiocrats as examples of this approach.

Keywords: Thought of protection, Ahmet Mithat Efendi, Economics, Work, Division of labor

¹Doç. Dr. İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, kdemir@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The Ottoman Empire embarked on radical modernization movements starting from the late 18th century, and after this period, the economic policies applied to address the country's problems were shaped in line with Western-based economic thought. The process started with Selim II. It accelerated with Mahmud's policies and two Western economic trends entered the country. One of them is Cameralism, which was seen in Europe in the 18th century but entered the Ottoman Empire through Austria in the first period of the 19th century, and the other is liberal economics, which entered in the 1830s through foreigners residing in Istanbul and diplomats working in the consulates in Istanbul. These two ideas have shaped the economic policies of the Ottoman Empire since the 1830s. During this period, regulations that liberalized private property and trade in parallel with liberalism were made, and state-established factorization? movements were initiated in line with Cameralism, which strengthened the state.

After the free trade agreement signed by the Ottoman Empire with the British in 1838, the spread of liberal economics accelerated and after this period it became the only dominant idea. Liberalism began to take root with the writing of economics books in line with liberal economics and the propaganda of classical economics in the newspaper *Ceride-i Havadis*, the publication of the period. The adoption of liberal economics by intellectuals who knew Western languages, especially Ottoman citizens of Armenian origin, made it easier for this idea to become the only idea seen in the country. The idea became widespread among intellectuals and the public because the economic perspective of the newspapers published in 1860 was in line with liberalism. The fact that economics courses taught in Western-style schools in the 1860s were in line with liberalism shows that the spread of thought was supported by the state. Due to all these factors, the only economic thought that came to mind from the 1840s to the 1880s was liberalism.

The first objection to the fact that liberal economics was the only economic idea taught and propagated in official schools in the Ottoman Empire was made by Ahmet Mithat Efendi, an intellectual and novelist of the period. Ahmet Mithat Efendi suggested that economic policies and economic thought should be in line with the realities of the country and wanted to create an economic idea in this direction. He emphasized that the principles of liberalism have many benefits for the modern economy, but these principles must be adapted to the economic realities of the country. He published articles on economic issues in *Tercüman-ı Hakikat*, which he owned, in 1879. In this year, he first serialized the books *Sevdayı Sa'y u Amel*, *Teşrik-i Mesai* and *Taksim-i Mesai*, and then *Political Economy*, which he called his main economic work, in the newspaper. He published it as a book in the same year. In 1890, he published the economics book *Hall u Ukad*, which approved the thoughts and policies of economists such as French mercantilists Sully and Colbert and French physiocrat Quesnay, although he did not directly recommend them for the Ottoman Empire. In this study, Ahmet Mithat Efendi's economic understanding will be given in line with the four economics books he published.

Results and recommendations

Ahmet Mithat Efendi opposed the idea of liberal economics being the only universal idea and criticized the fact that this idea was seen and adopted as absolute laws. He stated that the economic conditions of the Ottoman Empire in the 19th century did not have the reality to implement liberal economic thought, and therefore he searched for an idea that was suitable for economic realities. In this regard, he cited the economic policies implemented in France in the past as examples and suggested that the Ottoman Empire also implement economic policies by taking the historical process into consideration. He emphasized that since France was in economic collapse in the first period of the 17th century, Sully first protected agriculture by implementing policies to develop, and thus agricultural development took place. He stated that France achieved prosperity from economic collapse with the realization of agricultural development. He stated that in the second half of the 17th century, Colbert attributed the economic decline of France to the underdevelopment of the industry and implemented many policies that protected the industry. He emphasized that during this period, France implemented protective policies towards the development of industry. Sully and Colbert stated that the periods were different in terms of time and

that policies appropriate to the economic reality of the country were adopted and implemented in these periods. He stated that historical conditions are important in the adoption of economic policy and thought and emphasized that economic thought cannot be isolated from history. He stated that liberal economics was the on suitable for the realities of England. He emphasized that since agricultural progress was not possible due to the geographical conditions of England, an idea was created in line with free trade and industrial production and that this idea was in line with the economic realities of England.

Ahmet Mithat Efendi, after emphasizing that the economic ideas seen in Europe were implemented in line with the economic realities, stated that the thought appropriate to the Ottoman economy was patronage policies. He argued that liberalism was suitable for the economies of industrially developed countries and objected to the application of liberalism in countries such as the Ottoman Empire, where the industry was underdeveloped and even where agricultural development was not observed. In order for the Ottoman Empire to achieve economic development, he suggested the implementation of the state's policies to protect industry and agriculture and advocated protection through customs rates for the establishment of industry. Although he supported the teaching of liberal economics in primary education, he opposed its teaching in higher education institutions and demanded that economic thought in line with the economics of the Ottoman Empire should be taught in higher education institutions. In this regard, he published the work titled Political Economy. He took a book written in line with liberalism as an example, and although he gave a significant part of the book in line with this thought, he suggested protective customs policies pursuant to Ottoman originality regarding trade freedom. In his book Hall u Ukad, he described the protection policies implemented in France and the views of their representatives.

The idea of protectionist economics, which began to appear with the books written by Ahmet Mithat in 1880, became a defended idea in the following period. With the views of Ahmet Mithat Efendi, he contributed to the economic policies of the Abdulhamid II. period being in line with protectionist policies. Although economic policies have not changed radically in line with the protectionist idea due to the provisions of the 1838 trade agreement and the capitulations in force, initiatives such as the state's policies to encourage industry and attempts to increase customs rates constitute evidence of the effects of this idea on the government. The idea of protectionist policies and industrialization first proposed by Ahmet Mithat Efendi, became an idea that was enthusiastically adopted in the press of the period. Although the economics book written by Ahmet Mithat Efendi, had a significant impact on the period, the book was not taught in Ottoman educational institutions and the books of Ohannes Efendi and Münif Efendi, written in line with liberal economic thought, were still taught in higher education institutions, which prevented the protectionist ideas from taking root. The fact that he was not a real economist and did not write theoretical books prevented the views proposed by Ahmet Mithat Efendi from turning into a domestic and national economic thought. Although the domestic economic thought was not created, the first suggestion on this subject was made by Ahmet Mithat Efendi and he demanded protective policies in the creation of the domestic economic thought, thus enabling the emergence of an alternative thought different from the liberal economic thought in the country.

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonralarından itibaren köklü modernleşme hareketlerine girişmiş ve bu dönemden sonra ülkenin sorunlarına yönelik uygulanan iktisat politikaları Batı kaynaklı iktisadi düşünceler doğrultusunda şekillenmiştir. III. Selim’le başlayan süreç II. Mahmud’un politikalarıyla hızlanmış ve ülkeye Batı kaynaklı iki iktisadi akımın girişi gerçekleşmiştir. Bunlardan biri 18. yüzyılda Avrupa’da görülen ama Osmanlı Devleti’ne 19. yüzyılın ilk döneminde Avusturya kanalıyla giren Kameralizm; diğeri ise 1830’larda İstanbul’da ikamet eden yabancılar ve İstanbul’daki konsolosluklarda görevli diplomatlar aracılığıyla giren liberal iktisattır. Bu iki düşünce akımı 1830’lardan itibaren Osmanlı Devleti’nin iktisat politikalarını şekillendirmiştir. Bu dönemde hem liberalizme paralel olarak özel mülkiyeti ve ticareti serbestleştiren düzenlemeler yapılmış hem de Kameralizm doğrultusunda devleti güçlendiren adımlar atılmış ve devlet öncülüğünde fabrikalaşma hareketlerine girişilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin 1838’de İngilizlerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmasından sonra liberalizm yaygınlaşmış ve hakim düşünce haline gelmiştir. İktisat kitaplarının liberal iktisat doğrultusunda yazılması ve dönemin yayın organı *Ceride-i Havadis* gazetesinde klasik iktisadın propagandasının yapılması liberalizmin kökleşmesini sağlamıştır. Batı dilini bilen aydınların ve özellikle Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşların liberal iktisadi benimsemesi bu fikrin Osmanlı’da görülen tek düşünce olmasını kolaylaştırmıştır. 1860’larda çıkan gazetelerin iktisadi bakış açısının liberalizm doğrultusunda olması nedeniyle liberalizm aydınlar ve halk arasında yaygınlaşan bir fikir haline gelmiştir. Yine aynı yıllarda Batı tarzında açılan okullarda öğretilen iktisat derslerinin liberalizm ekseninde verilmesi, liberalizmin yayılmasının devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir. Tüm bu faktörler nedeniyle 1840’lardan 1880’lere kadar Osmanlı Devleti’nde akla gelen tek iktisat düşüncesi liberalizm olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde resmi okullarda öğretilen ve propagandası yapılan tek iktisat düşüncesinin liberal iktisat olmasına yönelik ilk itiraz gazeteci ve yazar Ahmet Mithat Efendi tarafından gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi, iktisat politikalarının ve iktisat düşüncesinin ülkenin gerçeklerine uygun olmasını önermiş ve bu doğrultuda yerli bir iktisat fikri yaratmak istemiştir. Liberalizm ilkelerinin modern ekonomi açısından yararları olduğunu ileri sürmüş ancak bu ilkelerin Osmanlı’nın iktisadi gerçeklerine adapte edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sahibi olduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1879 tarihli nüshalarında iktisadi konulardan bahseden çeşitli yazılar yazmıştır. Öncelikle *Sevda-yı Sa’y u Amel* ve *Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai* kitaplarını ve sonra ana ekonomi eseri olarak adlandırdığı *Ekonomi Politik*’i gazetede tefrika etmiş; aynı sene içerisinde de kitaplaştırmıştır. 1890 tarihinde ise Osmanlı ekonomisi için alternatif bir düşünce olarak öne sürdüğü Fransız merkantilist Sully ve Colbert ve Fransız fizyokrat Quesnay gibi iktisatçıların düşünce ve politikalarını onaylayan *Hall u Ukad* adlı ekonomi kitabını yayımlamıştır. Bu çalışmada yayımladığı dört iktisat kitabı doğrultusunda Ahmet Mithat Efendi’nin iktisadi anlayışı ele alınacaktır.

19 yüzyıl Osmanlı iktisat düşüncesi

Osmanlı Devleti’nde iktisat düşüncesi 19. yüzyıldan itibaren Batı düşüncesi doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. III. Selim’le başlayan modernleşme girişimleri sonucu toplumsal hayatın tüm alanlarında görülen Batılaşma hareketi ekonomi alanda da yaşanmış ve iktisadi sorunlara Batı menşeli bir yaklaşımla çözüm üretilemek istenmiştir (Lewis, 1970: 57-74). 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar devletin ekonomide etkin pozisyonunu onaylayan Kameralizm çözüm olarak öne sürülmüştür (Hocaoğlu, 1997: 378-380). Bu dönemde Batı’da elçilik vazifesi yapan Ebubekir Ratip Efendi ile Sadık Rıfat Paşa, iktisadi sorunlara Kameralizm doğrultusunda yaklaşmıştır (Yurdaydın, 1988: 280; Erdem, 2010: 182-190). Bu iki düşünür ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için güçlü bir devlete ihtiyacın olduğunu belirtmişler, bu nedenle devletin kuvvetlendirilmesini tavsiye etmişler ve devlet yönetiminin, iktisadi verimin artırılmasına yönelik politikalar takip etmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir (Mardin, 1991: 14). 19. yüzyılın ilk yarısında uygulanan ekonomi politikaları bu düşünce doğrultusunda yürütülmüştür. Ayrıca verimin artırılması için bireysel haklar geliştirilmiş ve fabrikalaşma hareketleri görülmüştür (Çakmak, 2011: 77-79).

Bürokratlar tarafından savunulan Kameralizm’e karşın 1830’lu yıllardan itibaren liberalizm yayılmaya başlamış ve liberal politikaların uygulanmasını isteyen kişiler ortaya çıkmıştır (Berkes, 1975: 328-333). 1830’larda İstanbul’da ikamet eden yabancılar ve İngiliz konsolosluğundaki görevliler liberalizmin ilk

savunucularıdır (Sayar, 2001: 154-155). İzmir'de gazetecilikle uğraşan Blacque Bey (Koloğlu, 1998: 8-75), İstanbul'da tüccarlık yapan ve sonra Kadıköy'de av kazası nedeniyle gazete çıkartma yetkisi alarak Osmanlı Devleti'nde yayımlanan *Ceride-i Havadis* adlı gazetenin sahibi olan William Churchill (Özçelik, 2009: 470-510) ve İstanbul'da İngiliz elçiliğinde kâtip olarak çalışan David Urquhart (Mardin, 1996: 276-280) gibi yabancı şahıslar liberalizmin en önemli temsilcileridir.

1838'de İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmasıyla iktisat politikalarının serbest iktisat doğrultusunda şekillenmesi sonucu bu düşüncenin savunucuları artmış ve dönemin yayın organı *Ceride-i Havadis*'te William Churchill, Osmanlı Devleti'ne liberal ekonomiyi önermiştir. Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşları da gazetede liberalizmi savunan yazılar yayımlamış ve bu yazılarla Osmanlı Devleti'ne uluslararası iş bölümü doğrultusunda ziraat sektöründe ihtisaslaşması önerilmiştir (Sayar, 2000: 272-274). 1840'lardan itibaren basılan kitaplar vasıtasıyla liberalizm daha fazla yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle Serendi Arşizen'in, Rossi'nin eserinden ve Sehak Abru'nun ise J. B. Say'ın kitabından etkilenecek yeniden yazdıkları ekonomi kitapları bu düşüncenin yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır (Fındıkoğlu, 1946: 17-20). Bunun yanı sıra Batı dillerini öğretmek ve Batılı eserleri tercüme etmek için kurulan Tercüme Odası'nda çalışanların genelinin benimsemesi ve ilkelerini gazetelerde dillendirmesi de liberalizmin yayılmasına önemli katkıda bulunmuştur (Tanpınar, 2013: 150).

1860'ta *Tercüman-ı Ahval*, 1862'de *Tasvir-i Efkâr ve Mecmua-i Fünun*, 1863'te *Mir'at* gibi yayın organlarıyla birlikte kamuoyu oluşmuş ve gazetelerin ilgilendiği konulardan biri de iktisadi sorunlar olmuştur (Koloğlu, 2010: 146-159). Bu gazeteler ve sonra çıkan diğer yayın organları iktisadi sorunları işlemiş ve birtakım çözüm önerileri sunmuştur (Sayar, 2000: 286-292). Gazetelerin çözüm önerilerinin çoğu liberal iktisat düşüncesi ilkeleri doğrultusunda olmuştur. Yazarlar, özel girişimcilik, şirketleşmenin yaygınlaşması ve ticaretin serbestleştirilmesini önermişlerdir (Demir, 2018c: 95-97). *Tercüman-ı Ahval*, *Terakki*, *Cüzdân* ve *Şark* gibi yayınlarda serbest iktisat düşüncesini savunan kitapların tercümesi yapılmıştır (Şener, 1994: 225-239). Ayrıca birçok gazetede iktisat ilmi hakkında çeşitli makaleler neşredilmiştir (Kurdakul, 1997: 262-323).

1860'ların gazetecileri, 1830'ların iktisadi temsilcileri Blacque Bey ve David Urquhart ile 1840'ların temsilcileri William Churchill, Sehak Abru ve Serendi Arşizen gibi koyu bir liberal taraftarı olmamasına karşın serbest ticareti benimseyen kişilerdir (Mardin, 1990: 51-62). Gazetelerin, iktisadi sorunlarını gündeme getirmesi ve geri kalmışlığın gerekçesi olarak 1838 ticaret anlaşmasını göstermesi gibi nedenler yüzünden liberalizmin Osmanlı iktisadına uymadığına dair ilk itirazlar görülmeye başlamıştır (Sungu, 1940: 825-840). Liberalizmin kökleşmesinin önemli nedenlerinden biri de okullarda iktisat derslerinin bu düşünce doğrultusunda okutulmasıdır (Fındıkoğlu, 1946: 31-41). Sözelimi Mülkiye Mektebi'nde iktisat dersleri veren Emin Efendi, Şerif Efendi, Cevdet Efendi ve Ohannes Efendi bu akımın önemli temsilcilerinden olan hocalardır (Çankaya, 1969: 77-122). 1860'lardan sonra bilinen serbest iktisat fikri Ohannes Efendi'nin iktisadi anlayışı olmuştur (Sayar, 2000: 372).

1868'de *Hürriyet*'te Ziya Gökalp ile Namık Kemal gibi Yeni Osmanlı aydınları ilk defa liberalizm fikrine değil de liberal iktisat düşüncesinin ilkelerinin uygulanmaya başlandığı 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'na çeşitli eleştiriler getirmişler ve ticaret anlaşmasının imzalanma zamanlamasının yanlış olduğunu vurgulamışlardır (Demir, 2017: 71-83). Sonraki yıllarda Namık Kemal, *İbret*'te özgün bir iktisadi anlayış geliştirme girişimleri olmasına karşın serbest iktisada açıkça karşı çıkmamıştır (Demir, 2018a: 2000-2008). Ancak *Hadika*'da Osmanlı'da iktisadi politikaların milli iktisat ilkesi doğrultusunda yürütülmesini isteyen yazılara rastlanmaktadır. Fakat bu yazılar dönemin iktisadi anlayışına göre cılız kalmış ve bir etki oluşturamamıştır (Demir, 2018b: 94-101).

1879'da *Tercüman-ı Hakikat*'ta yayımlanan *Ekonomi Politik* adlı tefrikayla iktisat düşüncesi yeni yol ayrımına girmiş ve bu dönemde güçlü şekilde farklı bir ekonomi savunulmaya başlanmıştır (Demir, 2020: 481-482) Bu düşüncüyü ilk defa dillendiren kişi dönemin önemli gazetecilerinden Ahmet Mithat Efendi'dir. O, makale ve kitaplarıyla himaye düşüncesinin iktisadi politikalara yön vermesi ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Georgeon, 2006: 143-156). Ahmet Mithat Efendi'nin açtığı bu yol sonra iki güçlü temsilciyle devam etmiştir. Bunlardan biri aslen Dağistanlı olup Osmanlı coğrafyasına göç eden, Mülkiye Mektebi'nde tarih dersi veren ve dönemin önemli gazetesi

Mizan'ı çıkartan Mizancı Murad'dır. Mizancı Murad, gazetede himayeci politikaların yararlarına değinmiş ve sanayileşmek için koruyucu politikaların uygulanmasını istemiştir (Karaoğlu, 2013: 191-206). Diğeri ise Kazan Türklerinden olup Osmanlı coğrafyasına göç ederek Harbiye Okulu'nda Rusça ve iktisat dersleri veren Akyiğitzade Musa'dır. Akyiğitzade Musa, ülkenin sanayileşmesi gerektiğini vurgulamış ve sanayileşmeyi gerçekleştirene kadar Osmanlı Devleti'nde himaye politikalarının uygulanmasını gerekli görmüştür (Akyiğitzade, 1896: 5-62).

Ahmet Mithat Efendi'nin iktisat görüşleri

Ekonomi politik ilminin genel teorisine yönelik görüşleri

Ahmet Mithat Efendi, ekonomi ilminin matematik ve fizik ilimleri gibi kesin ve doğrulukları sabit ilimlerden ziyade doğruları kesin olmayan bir fen olduğunu açıklamıştır. Ancak doğruluk ve kesinlik açısından doğa ilimlerden bir dereceye kadar faydalandığını dile getirmiştir. Kesinliği şüpheli ilimlerden bir faydanın görülmesi için bu tarz ilimlerin mekân ve zamana göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Şüpheli ilimlerin bir kesinlik oluşturması için tarih ve coğrafya ilminden yararlanılması gerektiğini ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 74-75). Şüpheli ilimlerin doğa ilimleri ve matematik gibi ilimler derecelerinde kesinlik ifade etmeyeceğini ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1890: 34). Ekonomi ilminde kesinliğin mekân ve zamana göre değiştiğini ve bu nedenle ekonomi ilminin tarih ve coğrafyadan yararlandığını aktarmıştır. Ekonomi ilkelerinin sabit olmayıp zamana göre değiştiğini ve yaşanan ilerlemeler sonucu geliştiğini bildirmiştir. Ekonomi ilkelerinin geçerliliğin olması için zamanın şartları yanı sıra coğrafi şartlara da uygun olması gerektiğini ifade etmiştir. Şüpheli ilimlere, kesinlik içeren matematik gibi yaklaşıldığında önemli hataların yaşanacağını belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 49-54).

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'nde birçok ekonomi politik kitabının telif ya da tercüme edilmesine karşın halkın bu ekonomi kitaplarını anlaması için giriş niteliğinde olan bir rehber kitaba ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Ekonomi politik ilminin tamamlanmış ve mükemmel bir ilim haline gelmediğini açıklamış, bu sahada yazılan eserlerin üretilmesiyle ekonomi kitaplarının öncekilerinden daha mükemmel olduğunu ve bu açıdan ekonomi politik ilminin gelişmesine katkı sağladığını dile getirmiştir. *Sevda-yı Say u Amel* ile *Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai* adlı eserlerin içeriğinin *Ekonomi Politik* başlıklı eseri ortaya çıkardığını ve bu alanda eserlerin üretilmesiyle ekonomi politik'in daha da mükemmelleşen bir ilim haline geldiğini vurgulamıştır. Ekonomi Politik'in yeni bir ilim olması hasebiyle gelişim sürecinde olduğunu ve bu nedenle ilkelerin kemale erişmediğini iddia etmiştir. Bu ilimde genel geçer kurallar bütünü elde edilse bile toplumun ihtiyaçlarının ve toplumsal normların değişeceğini ifade etmiştir. Bu sebeple ekonomi politik gibi bir ilmin mükemmelleşme sürecinin sürekli bir şekilde devam edeceğini ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1879: 88-95). Ekonomi Politik'in birçok fikir ihtilafı içerisinde olduğu için tek bir kitabın okunarak sadece o eserin fikirlerinin benimsenmesini eleştiren Ahmet Mithat Efendi, bu ilmin öğrenilmesinde farklı eserlerin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Kendisinin yazdığı ekonomi kitabında Belçikalı Brosker'in kitabını örnek almasına karşın farklı eserlerden de istifade ettiğini ve kendi görüşlerini de ilave ettiğini belirtmiştir. Her iktisatçının ekonomi kitabının kendi ülkelerinin iktisadi şartlarına uygun şekilde hazırlandığını dile getiren Ahmet Mithat Efendi, Belçika gibi gelişen ülkelerde ekonomiyle ilgili hiçbir tedbirin bulunmamasını makul görmüştür. Gelişmiş milletlerin iktisatta en yüksek dereceye vardıklarından bu görüşlerinde haklı olmalarına karşın İtalya gibi geri kalmış ülkelerde ise yabancıların ülke kaynaklarını ele geçirmesini engellemek için iç sanayiyi ve ticareti teşvik edici politikaların uygulanmasının yerinde olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti gibi geri kalmış bir ülkede Belçika gibi gelişmiş ülkede basılan bir eseri tercüme etmek hatalı görülse bile kendisinin, liberalizmin ilkelerini Osmanlı Devleti'nin iktisadına uygun bir şekilde açıklayacağını vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1879a: 1-3).

Ahmet Mithat Efendi, eski zamanlarda yüz binlerce kişinin bir araya gelip dağları delerek demiryolu tesis etmesine dair örneğin görülmediğini ve bu dönemlerde yüzbinlerce kişinin sadece diğer ülkeleri tahrip etmek için toplandığını yazıldığını belirtmiştir. Lisepes gibi girişimcilerin Akdeniz'den Kızıl Deniz'e inildiği takdirde gemilerin Ümit Burnu'nda dolaştırarak zaman kaybına mecbur kalınmayıp bu girişimden yarar sağlanacağını ortaya attığını dile getirmiştir. Bunun sonucunda hisse senedi aracılığıyla yüz binlerce kişinin para vermesiyle bu fikre iştirak ettiklerini belirtmiştir. Süveyş Kanalı inşaatını oluşturan sermaye ve emek kuvvetini, Ekonomi Politik'in kurallarının insanoğlu tarafından

tatbik edilmesi olarak açıklamıştır (Ahmet Mithat, 1879b: 91-94). Gelişmiş ülkelerin askeri ve idari her türlü adımı ekonomi ilminin kuralları doğrultusunda uyguladığını belirten Ahmet Mithat Efendi, Avusturya meclisinde mebusların, Bosna ve Hersek'in işgali ve sonrasında yapılacak masrafın iki eyaletten elde edilecek gelirden fazla olduğuna kanaat getirdikten sonra işgal fikrine karşı çıkması örneğini vermiştir. Bu tarz itiraz seslerinin eskiden devlet politikalarında dikkate alınmadığını ancak Ekonomi Politik sayesinde bu asırda dikkate alındığını belirtmiştir. Meclis-i Mebusan'ın da devletin uyguladığı iç ve dış politikada ekonomi boyutunu göz önüne alması gerektiğini dile getirmiştir. Bir ülkenin ticaret potansiyelinin o ülkenin uluslararası gücünü artırdığında servetini de artıracığını ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1879b: 94-95).

Ahmet Mithat Efendi, servetin çoğaltımı ve özel mülkiyetin edinimi açısından bir kısıtlamanın olmamasını ve kişinin istediği gibi tasarruf hakkı ve mübadele serbestliğinin olmasını ileri sürmüştür. Servet dağılımı her bölgede aynı derecede olmadığından sıcak ülkeler ile soğuk ülkelerin üretiminin farklı olduğunu ve bu nedenle mübadelenin zorlaştırılmasının ilerlemeye engel olduğunu belirtmiştir. Bireyin ticaret hürriyetinin serbest bırakılmasını talep etmiş, ticaret serbestliği sayesinde mübadelenin çoğalacağını ve rekabetin yaşanmasıyla ürünlerin kaliteli üretilip ucuz satılacağını ifade etmiştir. Üretimin kaliteli ve ucuz yapımıyla makineleşmenin yaygınlaşacağını ve makinelerle ürünün hem ucuz ve kaliteli hem de bol üretileceğini vurgulamıştır. Gelişmenin malın hem daha kaliteli ve düzenli hem seri ve kolay hem de ucuz ve çok üretilmesiyle gerçekleşeceğini ve toplumun bu üretimden yarar sağlayacağını ileri sürmüştür. Ancak monopol ve tekel gibi usullerle üreticinin teşebbüs hürriyeti engellenirse ilerlemenin mümkün olmayacağını iddia etmiştir. Bu tarz tekellerin hükümete bir miktar para kazandırsa da bunun birkaç mislinin halktan çıkacağını ve mübadele hürriyetinin ortadan kaldırılmasına neden olacağını ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 68-72).

Ahmet Mithat Efendi, Quesnay'ın servetin kaynağı hakkındaki görüşlerini Colbert'e muhalefet etmek amacıyla dillendirdiğini ancak Colbert'in fikirlerinin zamanına göre değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş ve Colbert'in yönetimi zamanında ziraat ve sanayi sektörüne teşvikler vererek iki sektörde önemli gelişmelerin olmasına katkı sağladığını ifade etmiştir. En düşük bir kamu harcamasını karşılama devletin Colbert'in yürüttüğü iktisadi politikalarla önemli güç haline getirildiğini ileri sürmüştür. Colbert'in, yaptığı uygulamalarla kendinden önceki Fransız iktisatçı Sully'e muhalefet ettiğini, ancak eleştirilerin yerinde olmadığını dile getiren Ahmet Mithat Efendi, yönetimi sırasında Sully'nin kısa sürede halkın refahını artırıcı ve hazineyi güçlendirici politikalar uyguladığını vurgulamıştır. Sully'nin ziraat ve sanayi üretimini artıracak girişimlere teşvik verdiğini ve bunu başardığını ifade etmiştir. Sully'nin tasarruf ve mübadele serbestliği gibi ilkelere tamamen muhalif olmasına karşın uyguladığı korumacı politikalar sonucu Fransa'nın sanayi ve ziraatını geliştirdiğini ve hazinede fazla miktarda para birikimi sağladığını belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 98-101). Colbert ve Sully gibi ekonomistlerin her birinin ülkesi ve zamanına göre uygun ekonomi ilkeleri uygulayarak devlet ve milletine refahı yaşattıklarını ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1890: 181-182).

Osmanlı ekonomisinin Colbert hatta Sully dönemindeki Fransız ekonomisi dönemine erişemediğini belirten Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'nde ziraatın gelişmediğini, sanayinin hiç hükmünde olduğunu, ticaretin yabancılar elinde olduğunu ve ürünlerini bile dışarıya yabancıların ihraç ettiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi koşulları bu şekilde iken ticaret serbestliğinin uygulanmasını eleştirmiş ve yerli üretimin teşvik edilmesini savunanları ekonomi politik bilmemekle suçlanılmasını tenkit etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 192-194). Ahmet Mithat Efendi, yüksek öğrenim kurumlarında ekonomi derslerinde Ekonomi Politik ilmi adı altında sadece Adam Smith'in görüşlerinin anlatılmasını eleştirmiştir. Gençleri eğiten muallimlerin ekonomi ilmine nüfuz edemeyen kişiler olduğunu belirtmiş ve ekonomi ilminin sadece bir kitabın tercüme ederek aynen aktarılmasını tenkit etmiştir. Maarif Nezareti'nin buna el atmasını ve ders kitaplarının ülke şartlarına göre seçimine özen gösterilmesini talep etmiştir. Maarif Nezareti'nin ders programlarını düzenleyip yükseköğretimde okutulan Ekonomi Politik dersinin ekonomi öğrenmede giriş dersi olarak rüştüyelerde verilmesini ve yüksek öğrenim kurumlarında okutulacak ekonominin ise ülkenin iktisadi çıkarlarına uygun bir ekonomi bilgisi ve bilincine göre uyarlanması gerektiğini savunmuştur. Bu gerçekleştiği takdirde ülkenin büyük yararlar göreceğini vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1890: 54-55).

İngiliz iktisat düşüncesine yönelik eleştirileri

Ahmet Mithat Efendi, *Ekonomi Politik* kitabında serveti insanda tatmin meydana getiren ya da zarardan koruyan maddi ve manevi ihtiyacı karşılayan her şey olarak açıklamıştır. Smith taraftarlarının işe yarayan şeylerin servet olduğuna inandıklarını ifade etmiş ve bu fikri Sadi'den bir alıntı yaparak eleştirmiştir. Sadi'nin bir eserinde çölde açlıktan helak derecesinde olan bir kişinin bir kese dolu inciyi kavrulmuş buğday buldum zannıyla sevindiğini ancak keseyi açtığına içinde inci çıktığını görünce üzüntüden hazineyi attığına dair hikâyeyi anlatan Ahmet Mithat Efendi, en değerli sayılan incinin bile değerinin mutlak olmadığını iddia etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 58-63). Bir servetten elde edilen fayda ve değer mutlak olmadığını zaman ve mekâna göre değeri ve faydasının değişebileceğini aktarmıştır. Ekonomi Politik'in değerli ve faydalı ürünü değersiz ve faydasız ürünlerle mübadele ederek malların kabiliyetine göre fayda ve değer kazandığını ve değer ve faydanın da mübadeleden kaynaklandığını açıklamıştır. Servetin insan emeğine ihtiyaç duymasının nedenini emek sayesinde ham eşyanın değerinin artmasına bağlayan Ahmet Mithat Efendi, üretim aşamalarında her mamul ürünün birer hammadde olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ekonomi ilminin artan fayda ve değeri servet olarak gördüğünü belirtmiştir. Fayda ve değer mutlak ve zorunlu olmadığını, servetin sermaye ve hüner sahiplerinin işleterek ürünün fayda ve değerini artırdığını ve mübadelenin faydadan yararlanmaya yol açması açısından servete değer biçildiğini vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1890: 64-71).

Mübadeleyi kolaylaştırmak için insanın altın ve gümüş gibi madenleri para olarak kullandığını söyleyen Ahmet Mithat Efendi, bu madenlerin herkes tarafından kabul gördüğünü dile getirmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 80-82). Ekonomi Politik'in mübadeleden ibaret olduğunu belirten yazar, liberallere göre mübadelesiz bir toplumun tasavvur edilemeyeceğini ve mübadele serbestliğinin Bastiat tarafından gündeme getirildiğini ifade etmiştir. Mübadele serbestliğinin liberal düşünürlerinden önce Fransız Quesnay tarafından dillendirildiğini belirtmiştir. Quesnay'ın milletin servetinin o milletin biriktirdiği altın ve gümüş miktarıyla değil ürettiği ürün değerinde olacağına dair düşüncesini ifade ettiğini vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1890: 93-97). Smith'in görüşlerinin Fransız menşeli olduğunu ve Smith'in Fransa ziyaretinden sonra sanayi ve ticarete dair yeni fikirler ileri sürdüğünü belirtmiştir. Smith'in sanayi ve ticarete aşırı vurgu yapmasına karşın ziraata ise az değindiğini ifade ederek bunun ise İngiltere'nin sanayi ve ticaret ülkesi olup ziraat ülkesi olmamasından kaynaklandığını dile getirmiştir. Coğrafya ve zamana göre farklı hükümlerin uygulandığını ileri sürmüş ve ekonominin bir ülkenin coğrafya, tarihi ve sosyo-kültürel şartlarına göre şekillendiğini iddia etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 183-184).

Ahmet Mithat Efendi, Smith'in ekonominin gelişimine hizmetinin inkar edilemeyeceğini ancak gerçek hizmetinin Ekonomi Politik'in bir dalı olan Krematistik ilmine yaptığı katkı olduğunu vurgulamıştır. Kavramın kıramata kelimesinden türettiğini, yemek, giyinmek ve ev içinde kullanılan eşya anlamında kullanıldığını ve iki bin yıl önce Aristo'nun bu kavramı ev idaresi ilmi olarak tanımladığını ileri sürmüştür. Smith'in görüşlerini belirttiği ilme, "milletlerin servetinin sebepleri ve o servetin tabiatları" ismini verdiğini, milletlerden kastının bir ülkede yaşayan fertlerin olduğunu ve Ekonomi Politik ilminden kastının kıramastik fenni olduğunu savunmuştur (Ahmet Mithat, 1890: 185-186). Smith'in tanımladığı Ekonomi Politik ilmine endüstriyel ekonomi de denilebileceğini ifade eden Ahmet Mithat Efendi'ye göre Smith, ekonomiyi sanayi ekonomisine indirgemştir. Onun, ekonomiyi doğru ve kesin fenler derecesine çıkartmak istediği konuların mesainin bölünmesi ve birleştirilmesi gibi konular olduğunu ifade etmiştir. Bir kişinin farklı işleri tek başına yapacağı zamana kıyasla aynı işleri farklı kişilerin bir araya gelerek yaptığında her birinin elde edeceği faydanın daha fazla olacağını bundan iki bin yıl önce Ksenophanes tarafından bunun ortaya koyulduğunu ileri sürmüş ve Smith'in de Ksenophanes'in görüşlerini sanayi sektörü için uyguladığını iddia etmiştir. Onun, emeği sadece sanayiye özgü kıldığını mübadeleyi ise ticarete alan açmak amacıyla önemseydiğini, ziraatı ise sadece işçinin karnını doyumluk aracı olarak gördüğünü aktarmış hatta işçinin günlükünü yiyeceği buğday karşılığı nakit değeri olarak hesapladığını dile getirmiştir. Smith'in sanayi ürününün pazara çıkarılması ve satışının gerçekleşmesini dikkate alarak mübadeleyi serbest bıraktığını belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 187-188).

Ahmet Mithat Efendi, Smith'in iç ve dış gümrüklerin kaldırılmasını ve mübadelenin serbest olmasını istediğini ileri sürmüştür. Liberal düşüncesinde bir ülkenin fazla üretirse zengin olacağını ve mübadelede kim galip gelirse o ülkenin refah içerisinde yaşayacağını belirten Ahmet Mithat Efendi,

Smith'in görüşlerinin İngiltere için uygun olduğunu iddia etmiştir. İngiltere'nin birçok fabrikası olduğundan sanayi üretimin bol olmasına ve deniz nakliyatının gelişmesine karşın ziraat açısından dışarıya bağımlı kaldığını ifade etmiştir. Halkın geçimini sürdürmesi için tarımsal ürünlere ve sanayinin çalışması için hammaddeye ihtiyacı olduğundan bu ürünlerin dışarıdan getirildiğini ve bunların rahat gelmesi için ticari serbestliği talep ettiklerini belirtmiştir. Smith'in ekonomi görüşlerinin sadece İngiliz milleti için uygun olduğunu ancak İngiliz devleti için uygun olmadığını ve devlet için uygun olsaydı İngiliz devletinin gümrükleri ve ticaret anlaşmalarını kaldırması gerektiğini ileri sürmüştür. İngiliz devletinin Smith'in mutlak hürriyetini uygulamadığını ve birçok yönden ekonomide himaye politikalarını benimsediğini iddia etmiştir. İngiltere'nin şeker fabrikalarını teşvik etmek için dışarıdan gelen şekere ağır gümrük resmi koyduğunu ayrıca şeker üreticilerine de birçok teşvikin verildiğini ifade etmiştir. Smith'in ekonomi görüşlerinin tüm Avrupa ülkelerinin ekonomi derslerinde okutulduğunu ancak hiçbir ülkede bu uygulamalara itibar edilmediğini ve mutlak olarak mübadele hürriyetini uygulayan ne bir Avrupa ülkesi ne de milleti olduğunu ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1890: 189-192).

Osmanlı Devleti iktisadi politikalarına örnek gösterdiği Fransız Merkantilizmi

Ahmet Mithat Efendi, Smith'in dile getirdiği liberalizmden başka farklı ekonomi ilkelerinin de olduğunu vurgulamıştır. Sully, Colbert ve Quesnay gibi üç iktisatçının fikirlerinin zıt olmasına karşın bu fikirlerin ekonominin gelişmesinde önemli fayda sağladığını ve üç ekonomistin yaşadığı ihtilafın ise zaman ve mekân farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Liberalistler dışında başka iktisatçılar olması ve bunların da ortak bir düşüncede fikir birliğine varmaması gibi unsurlar göz önünde iken sadece Smith'in ilkelerinin Mekteb-i Mülkiye ve Hukuk Mektebi'nde öğretilmesine itiraz etmiştir. Smith'in fikirlerinden önce farklı ilkeler olduğunu ileri sürmüş ve kendi dönemlerinde ekonomide başarı sağlayan Sully, Colbert ve Quesnay gibi Fransız iktisatçıların ilkeleri doğrultusunda iktisadi politikalarına değinmiştir. Adam Smith, J. B. Say ve Brosker gibi iktisatçıların bile Sully, Colbert ve Quesnay gibi Fransız iktisatçılardan etkilendiğini ve uygulamalarından istifade ederek ilimlerini oluşturduğunu dile getirmiştir. Sully, Colbert ve Quesnay gibi iktisatçıların ekonomi ilkelerini ortaya koymakla yetinmeyip bunları uyguladıklarını da vurgulamıştır. Ekonomi ilkeleri ve politikalarının yaşadıkları zaman ve mekâna göre uygun olduğu için devlet ve milleti çöküşten kurtarıp ekonomide başarılar kaydettiğini ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 102-105).

Ahmet Mithat Efendi, Sully'nin bir devletin zenginliğinin halkın zenginliğinden meydana geldiği ilkesi ışığında ekonomi politikaları uyguladığını öne sürmüştür. Sully'nin Fransız milletini fakir bırakan etkenlerden biri olan iç gümrük vergilerini yarı yarıya indirdiğini, borçları yeniden hesaplandırarak azalttığını ve çiftçilere %6-6,5 faizle yeni borç verip çiftçileri faiz batağında kurtaran politikalar uyguladığını belirtmiştir. Sully, ziraat, hayvancılık ve sanayinin durgun olduğunu tespit ederek bu durumdan kurtulmak için Fransa'nın barış politikasını uygulaması gerektiğini devlete benimsemiştir. On yıldan fazla sürdürdüğü barış politikasıyla Fransa'nın ziraat ve sanayi üretimini artırmıştır. Bunun için de engelleyici vergileri indirmiş, tüccarlara özel teşvikler vererek üretimin artırılmasını sağlamış, ziraat ve sanayiye devlet ve milleti besleyen ana üretim kaynağı olarak görmüş ve bu iki sektörü teşvik etmiştir. Tarımsal ürünleri işletip sanayi malı haline dönüştürmeye önem vermiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin aktardığına göre Sully'nin politikaların uygulanmasından sonra devletin geliri ile milletin serveti artmıştır (Ahmet Mithat, 1890: 117-127). Sully Fransa'sının ekonomi başarısının nedeni ekonomi ilkelerinin himaye usulü doğrultusunda yürütülmesidir. Fransa'nın ürettiği ürünlerin ithaline ağır vergiler konularak ithalat engellenmiş ve Fransızlara ziraat ve sanayi ürünlerini yetiştirmek için teşvikler sağlanmıştır. Bütün Fransız askeri ve mülki devlet kademelerini Fransız ürünleriyle donatmış ve devletin inşaat faaliyetlerini Fransız girişimcilerine yaptırmıştır (Ahmet Mithat, 1890: 127-128).

Ahmet Mithat Efendi'nin etkilendiği ve önemseydiği ikinci iktisatçı Fransız Colbert'tir. Colbert'in yönetime geldiği zaman ekonominin gerilediğini, halkın vergiler altında ezildiğini, sanayi ve ziraatın yok derecesindeki durumunu gördüğünü belirten Ahmet Mithat Efendi, Colbert'in, Fransa'nın gerileme nedenini yabancı mallara rağbet edilmesine bağladığını dile getirmiştir. Devletin vergi yükünü düşük gelirli halkın üzerine yüklediğini görüp öncelikle toplatılmasında maliyeti karşılamayan vergileri kaldırdığını sonra vergileri doğrudan merkezi hazineye aktardığını belirtmiştir. Çiftçi ve sanatkarın tefecilerden yüksek faizli borç almalarını engellemek için devlet sandıklarından çiftçi ve zanaatkara düşük faizle borç verilmesini sağladığını açıklamış ve (Ahmet Mithat, 1890: 131-143) Colbert'in,

askerin yabancı malı kullanması nedeniyle sermayenin harice aktığını tespit ettikten sonra askerin lojistik ihtiyacını yerli üretimle karşılamaya çabaladığını vurgulamıştır. Colbert'ten önce Fransa'nın zirai ürünler ihraç eden bir ülke olduğunu ve sanayi tüketiminin çoğunun dışarıdan karşılandığını ileri süren Ahmet Mithat Efendi'nin verdiği bilgiye göre Colbert bu durumu yerli sanatkarı teşvik etme, ihracat vergilerini kaldırma ve ulaşımı iyileştirme gibi politikalarla değiştirmiştir. Ülkenin ziraat ve sanayi üretimini dikkate alarak zorunlu olmayan ve üretilebilen sanayi ürünlerine ağır vergiler koymuş, Fransız sanayine gerekli ürünler için de vergileri ya azaltmıştır ya da kaldırmıştır. Hatta ticaretin geliştirilmesi için iki ticaret odası tesis etmiş ve tüccarın dış ticaret işlemlerini elçilerin himaye etmesine önem vermiştir. İcraatları için sermaye eksikliğinin farkında olduğundan hükümet sandıkları teşkil ederek zanaatçıların sıkıntısını gidermeye çalışmış, sermayesini birleştirmeleri için şirketlerin kurulmasını tavsiye etmiş, dış ticaret için devlet şirketleri kurmuştur. Dış ticaretteki ana amacı sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi ucuz ve bol şekilde temin etmek olmuştur (Ahmet Mithat, 1890: 143-152). Fransa sanayisi için uzak ülkelerden ham eşya getirip bunun karşılığında mamul ürün satmak amacıyla ilk önce birçok devlet fabrikası kurmuştur. Özel fabrikaların açılması için sermayedara düşük faizli borçlanma imkânı sağlamış ve sanayinin gelişmesi için her türlü teşvikte bulunmuştur. Ahmet Mithat Efendi, Colbert'in zamanında ziraat, sanayiye göre daha fazla gelişmiş olduğundan onun daha çok sanayi üretiminin artışı için çabaladığını dile getirmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 153-156).

Ahmet Mithat Efendi, Colbert ve Sully'nin ekonomi politikalarının dönemin şartlarına uygun olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre, ziraat ve sanayisi gelişmemiş olduğundan ve çabuk sonuç alma açısından ziraata yönelen Sully, teşvik politikalarını bu sektöre yoğunlaştırmıştır. Colbert zamanında ise Sully'nin politikaları sonucu canlanan ziraat teşvike muhtaç görülmediğinden sanayiye teşvik etmiştir. Sully ziraatı Colbert ise tüm sektörlerde himaye ve etkin girişimlerde bulunmuştur. Bir yandan yerel ihtiyaçları yerli üretimle karşılamının yollarını aramış, diğer yandan dış ticareti ve deniz nakliyatını geliştirmek amacıyla dışarıda konsolos ve acenteleri içeride ise malikane, çiftlik ve fabrikaları düzenleme yoluna gitmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 155-159).

Ahmet Mithat Efendi, ekonomi ilkelerini dile getirdikten sonra bunları başarıyla uygulayan Colbert'in politikalarını Osmanlı Devleti'ndeki Köprülüler devrine benzetmiştir. Ona göre Colbert iktisadi girişimlerinde Smith'in mübadele ilkesini uygulaysaydı Fransa'nın sanayisini geliştirmesi mümkün olmayacaktı. Colbert mübadele serbestliğini dış ticaretten ziyade iç ticarete uygulamış ve iç ticaretin canlanması ve gelişmesi için vilayet dahilindeki tüm vergileri kaldırmış, iç ulaşımı geliştirmiş, iç haberleşme için vergi almamıştır. Colbert, ihraç edilen ürünlerden vergi almayıp hatta teşvik etmiş, ithal ürünleri içeride üretmek için girişimlerde bulundurmuş ve üretimi artırmak için her türlü himayeyi sağlamıştır. Smith'in dahi Fransa'yı gezdikten sonra serbest iktisat düşüncesinin ilkelerini anlattığı Milletlerin Zenginliği kitabı yazdığını belirten Ahmet Mithat Efendi, Sully ve Colbert'in ekonomi ilkelerini anlatan bir kitap ve makale yazmadığını ancak bunları günlük yaşamda uyguladığını ileri sürmüş ve Fransız milletini ve devletini kalkındırdıklarını iddia etmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 167-179).

Kitabında anlattığı diğer iktisatçı Fransız Quesnay'ın Colbert ve Sully gibi bürokrat olmadığını ve ekonomiyi kalkındırmadığını ifade eden Ahmet Mithat Efendi, bununla birlikte onun ziraat ve sanayi üretiminin artırılması ve ekonomi ilkelerini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ona göre Quesnay, Smith'in düşüncesinin temel felsefesi olan doğal düzen kavramını ilk defa dile getirmiş ve ziraat üretimini artırmak için başarılı işler yapmıştır. İlk defa servet denilen şeyin üretim miktarıyla ölçüleceğini belirtmiş, altın ve gümüşün sadece değişim ve ölçü aracı olduğu onun eserlerinde ifade edilmiştir (Ahmet Mithat, 1890: 171-179). Ahmet Mithat Efendi, Smith'in öne sürdüğü fikirlerin ana kaynağının Colbert, Sully ve Quesnay gibi Fransız menşeli olduğunu ve bu fikirler sayesinde serbest ticaret düşüncesi ilkelerinin şekillendiğini iddia etmiş ancak bu ilkelerin İngiltere'nin çözüm reçetesi olarak sadece İngiltere gerçeklerine uyduğunu ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1890: 180).

Osmanlı Devleti için önerdiği iktisadi düşünce ve politikalar

Ahmet Mithat Efendi, *Sabah* gazetesinde çıkan bir yazıda dile getirilen "bu çağın Colbert zamanı olmadığı ve Colbert'in fikirlerinin geçerliliği kalmadığı" sözüne itiraz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi şartları dikkate alındığında ve tarihin Fransa'nın Colbert zamanındaki halini hatırlatınca Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın Colbert dönemine daha erişemediğini belirten Ahmet Mithat Efendi,

ülkede Colbert politikalarının uygulanabileceğini savunmuştur (Ahmet Mithat, 1890: 52-53). Osmanlı Devleti'nin milli servetini değerlendirmek için tarihi sürecin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun askeri millet olarak oluştuğunu ama sonradan sanayide maharet gösterildiğini ancak Türk-Müslüman unsurun ticarete rağbet etmediğini ileri sürmüştür. Sanayi ve ticaretin ilerlemesinin barışla gerçekleşeceğini ancak Osmanlı Devleti'nin barış yaşadığı yılların az olduğunu dile getirmiştir. Ekonomi Politik ilminin hukuk ve emniyeti korumak için askeri harcamalara itiraz ettiğini ve ticaret ve sanayinin ilerlemesine çalıştığını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı milletlerin sanat, ziraat ve ticaretini koruyup himaye ettiğini vurgulayan Ahmet Mithat Efendi, servetin insan emeği ile artırılmazsa tüketimle mahvolup gideceğini haklı olarak cihangir milletlerin ganimet olarak elde ettiği servetle payidar olmadığını belirtmiştir. Asıl servetin zanaatkar ve tüccar milletlerin serveti olduğunu ve bu servetin mahvolmadığını ifade etmiş ve dünyadaki servetin çoğunluğuna hükmeden Yahudileri örnek göstermiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 109-114).

Osmanlı Devleti'nin serveti çökmüş olmakla birlikte yeni servetin üretilmesi için gerekli vasıtaların da bulunmadığını ifade eden Ahmet Mithat Efendi, sanat, ziraat ve ticaretle de Müslüman Osmanlıların yokluk içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Onun iddiasına göre tüm tüketim, yatırım ve hizmet ürünlerinin dışarıdan ithal edilmekte, sanayi çökmüş durumda bulunmakta ve Müslüman halk sadece kayıkçı ve hamallık gibi beden kuvvetine bağlı işleri yapmaktadır. Ziraat yok hükmünde olmamakla birlikte ulaşım eksikliğinden dolayı tarımsal mahsullerden yeterince istifade edilememektedir. Önemli limanlarda Osmanlı ürünlerinin ihracının sınırlı olmasına karşın İstanbul'un un ihtiyacı Rusya'dan tedarik edilmektedir. Tüm ticari faaliyetler yabancılar tarafından yürütülmekte, iç ticaret bile onların elinde bulunmakta olup Avrupa'da birçok kişi Osmanlı Devleti'ne gelerek zamanla servet edinmiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 114-117). Ahmet Mithat Efendi, hükümetin birinci vazifesinin ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerini himaye etmek olduğuna değinmiş ve zenginliğin halkın servetiyle mümkün olduğunu iddia etmiştir. Servetin ise ziraat, sanayi ve ticaretle elde edilmesini önermiş, halkın zenginliğin düşmemesi için üç servet kaynağının himaye edilmesini talep etmiştir. Halkın zenginliğinin azalmasıyla devletin gücünün de azalacağını vurgulamıştır. Ona göre Osmanlı Devleti'nde bu işlere önem verilmemekte ve orman, maden ve diğer imtiyazlar incelenirse imtiyazların çoğunun yabancılar tarafından verildiği görülecektir. Mübadele hürriyeti ve ihracat-ithalat hürriyeti isteyenlerle ülkeye zengin olmak için gelen yabancılar Osmanlı Devleti'nin himaye politikası uygulamasına karşı çıkmaktadırlar. Bu nedenle Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı halkının servet kaynaklarını işletmeye kabiliyeti olmadığını ve bu nedenle halkın imkân ve kabiliyeti gerçekleşene kadar servetin korunmasını önermiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 117-119).

Ona göre Avrupa devletleri diğer ülke limanlarında konsolosluk bulundurup tüccarlarının haklarını korumalarına rağmen Osmanlı vatandaşlarının dış ülkelerdeki ticareti himaye edilmemektedir. İhracat ve ithalat ticaretiyle işgal edenlerin yabancı ülke mensuplarıdır ve himaye edilmediklerinden Osmanlılar ticaret amacıyla dış ülkelere gitmemektedirler. Kapitülasyon adı altında imtiyazlara sahip olan yabancılar, Osmanlılarla herhangi bir ticari anlaşmazlık vukuunda konsoloslukları tarafından himaye edilmektedir. Sanayi, ticaret ve ziraatın himaye edilmediği sürece ekonomik gelişme mümkün değildir (Ahmet Mithat, 1879a: 119-122). Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı ekonomik göstergelerinin ve Avrupa devletlerin gelişmişliği dikkate alınırca ithalat-ihracat hürriyetinin uygulanmasının imkânsız olduğunu savunmuştur. Rekabetin ilerlemiş ülkeler arasında gerçekleşeceğini ve rekabetin olması için iki ülkenin iktidarca aynı güçte olması gerektiğini ifade etmiştir. Sanayi üretimi ve ticaretinde Avrupa'nın hız, ucuzluk, güzellik ve maharet konusunda gelişmişken Osmanlı Devleti için ithalat-ihracat serbestliğinin dillendirerek rekabet edilmesinin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. İzmir'de kağıt imal eden fabrika olmasına rağmen zamanla İtalya fabrikalarıyla rekabet sonucu zarar edip ortadan kalktığını belirtmiştir. İstanbul ve civarında mum, cam, kumaş gibi birçok fabrikanın tesis edilmesine karşın hiçbirinin kalıcı olmadığını ve bunun sebebinin sorgulanmadığını ifade etmiştir. Bunun gibi adımların atılmasının yanlış olduğu ve bu tarz girişimlerle birilerinin zengin edildiği gibi ön yargıların da olduğunu ama bu yargıların yanlış olduğunu ileri sürmüştür (Ahmet Mithat, 1879a: 122-126).

Ahmet Mithat Efendi, Fransa, Belçika ve İngiltere gibi gelişmiş ülkeler arasında ithalat-ihracat serbestliğinin mümkün olacağını çünkü bu ülkelerin iktisadi güçlerinin eşdeğerde olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı ülkesinin iktisadi açıdan geri olmasından dolayı bu gibi ülkelerle ithalat-ihracat

serbestliğinin ülkeye zarar vereceği için uluslararası serbest ticaretin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Belçika, Fransa ve İngiltere gibi sanayi ve ticaretçe gelişmiş ülkelerde bile mübadele hürriyeti yoktur ve bu hususa dair birçok sınırlamalar getirmişlerdir. Mübadele hürriyetinin uygulanması için milletler arasında iktisadi anlamda dengenin sağlanması gereklidir. İhracat-ithalat serbestliğine izni verilirse servetlerini koruyamayacak milletler yok olacaktır. Osmanlı Devleti de mevcut durumda bu haldedir. İthalat-ihracat serbestliği uygulanmaya devam edildiği takdirde yerli sanayi ve ticaretin canlandırılması imkânsızdır. Sanayinin gelişmesinin ancak ihracat-ithalat serbestliğiyle olacağını savunanları eleştiren yazar yalnızca ithalat-ihracat serbestliğinin tanınmasıyla sanayinin gelişmeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bu tarz bir serbestliğin sanayinin gelişmesini engellediğini ileri sürmüş ve sanayinin gelişmesi için yerli sanayi ve ticareti teşvik ve himaye etmek için yabancı ürünlere ağır vergiler konulması gerektiğini dile getirmiştir. Ülkede yabancı ürünlerin artış göstermesi nedeniyle uyarılarda bulunmuş ve bunları sınıflandırarak bir plan dahilinde vergi alınmasını talep etmiştir. Ülkenin ihtiyacı olduğu ürünlere az vergi konulması veya hiçbir vergi konulmaması gerektiğini belirtmiş ve örneğin makine ürünlerinden hiç vergi alınmaması gerektiğini savunmuştur. Üretilmesi mümkün ürünlere ağır vergi konulmasıyla bunların üretilmesinin gerçekleşeceğine inanmıştır. Avrupa devletleriyle rekabet edecek gümrük politikalarıyla ülke sanayisinin teşvik edilmesini istemiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 127-133). Sanayinin yaygınlaşması için ithal ürünlere ağır vergi konulmasının yanında birçok sanayi cemiyetinin tesis edilmesini ve Avrupa'ya mesleki eğitim için öğrenci gönderilmesi gibi adımların atılması gerektiğini savunmuştur. Büyük Petro ve Mehmet Ali Paşa gibi devlet adamların ülkelerinde yaptıkları iktisadi girişimleri örnek göstermiş ve bu kişilerin faaliyetlerinden ders alınarak istifade edilmesini önermiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 133-134). Bankaların ziraat, ticaret ve sanayi sektörlerine önemli hizmetlerde bulunduğunu ve üreticilerin sermaye sorunlarına çözüm ürettiğini iddia etmiştir. Çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla Ziraat Bankası'nın kurulduğunu vurgulamış, bankanın çiftçilere %3-5 gibi düşük faizli borç verdiğini ve çiftçileri tefecilerin elinde kurtardığını ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 59-61).

İktisadi kalkınma için çalışma vurgusu

Ahmet Mithat Efendi, kişinin tüketmesi için öncelikle üretmesi gerektiğini, üretmek içinse çalışmak lazım geldiğini ve çalışmadan hiçbir şeyin üretilemeyeceğini iddia etmiştir (Ahmet Mithat, 1879a: 17-18). İktisadi gelişmenin halkın özel girişim tarzında iktisadi girişimlerde çalışmasıyla sağlanacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin geri kalmasına karşın Avrupa devletlerinin iktisadi gelişmesinin halkın teşebbüs-i şahsi gerektiren işlerde çalışmasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Ahmet Mithat Efendi, refaha ulaşmak için çalışmada gevşeklik gösterilmemesinin ve faydasız girişimlerde bulunulmamasının gereğine dikkat çekmektedir. Ona göre insanoğlu iktisadi girişimlerinde sarf ettiği emeğin niteliğini artıracak teşebbüslerde bulunmalı, yetenek ve bilgi birikimini artırmalıdır. Say ü amel duygusunun doğuştan oluşmasına karşın insan, yeteneğin seviyesini değiştirme kudretindedir. Bu kudret ise eğitimle kazanılabilir. Avrupa halkları çalışma kudretini eğitim sayesinde geliştirerek iktisadi girişimlerinden büyük kazançlar elde etmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 5-9). Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Devleti'nde vatan ve hürriyet aşkının yeni oluşmaya başlamasına karşın çalışma sevdasının eskiden beri olduğunu ileri sürmüş ve insanoğlunun yaşamını devam ettirmesi için çalışmanın elzem olduğunu ifade etmiştir. Çalışmayı teşvik edecek fazla miktarda dini ifadelerin olduğunu belirtmiş ve çalışma şevkini aşılacak çok miktarda atasözü olmasının toplumda say ü amel duygusunun güçlü olduğunu gösterdiğini iddia etmiştir. Anadolu ve Rumeli'de ikamet eden Osmanlı vatandaşların geçimlerini say ü amelle giriştiği iktisadi faaliyetlerle karşıladıklarını açıklamıştır (Ahmet Mithat, 1879c: 13-14).

Ahmet Mithat Efendi, İstanbul'da say ü amel duygusunun güçlü olmasına ve emeğiyle kazanç elde eden kişilerin fazla olmasına karşın ikamet eden Müslümanlarda say ü amel şevkinin zayıf olduğunu vurgulamıştır. Dünyanın dört tarafından yabancı insanların İstanbul'a say ü amel için geldiklerini ayrıca ikamet eden gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının bile devlete başvurmadan emekleri doğrultusunda hayatlarını idame ettirdiklerini belirtmiştir. İstanbul'da bir milyondan fazla kişinin emeğiyle işgal etmesine karşın yerli halkının özel teşebbüs gerektiren işlerde say ü amel etmemesini eleştirmiştir. Yerli halkın özel teşebbüs tarzlı iktisadi girişimleri ya küçümsediklerini ya utandıklarını ya da bu tarz ağır işlerden kaçındıklarını ileri sürmüş ve onların daha çok devlet kapısında memur olmak arzusunda olmasını ve çalışmasını tenkit etmiştir. Yerli halkın say ü amelleriyle iktisadi girişimleri

gerçekleştirmekten ziyade memur olmalarıyla devlete büyük bir yük oluşturduklarını belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 15-17).

Ahmet Mithat Efendi, bir kişinin sevdiğinin dertleriyle nasıl hemhal olup mücadele ediyorsa iktisadi girişimleri gerçekleştirirken yaşanacak zorluklarla da aynı şekilde mücadele etmek gerektiğini vurgulamıştır. Emeğe sevda duymayan tembel insanların özel teşebbüs gerektiren işlerde say ü ameli gerçekleştirmede üşenmelerine ve hayatın sunduğu fırsatları değerlendirememelerine karşın emek aşkı güçlü insanların teşvike gerek kalmadan say ü amel ettiklerini ve önemli kazançlar sağladıklarını ifade etmiştir. Özel teşebbüs tarzlı iktisadi girişimleri şevkle gerçekleştirenlerin topluma da büyük yarar sağladığını belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 18-25). Çalışma yeteneği olmasına karşın sadaka ve ihsan gibi gelirlerle geçinen kişileri eleştirmiş ve en hayırlı kazancın emeğiyle elde edilen kazanç olduğunu vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1879c: 36). Say ü ameli halka benimsetmek için örnek gösterdiği II. Abdülhamid'in bile özel teşebbüs gerektiren iktisadi girişimlerde bulunduğunu ve elde ettiği kazançtan ise zevk duyduğunu dile getirmiştir. Padişahın ayrıca zevkle devlet ve millete hizmet ettiğini ve bu yolda gayret gösterdiğini ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 36-38).

Ahmet Mithat Efendi, emeğiyle zenginleşenlerin devlete yaptığı hizmet karşılığında devletten maaş almak istemeyeceklerini ve almak zorunda olsa bile maaşın miktarıyla ilgilenmeyeceklerini belirtmiştir. En kötü kazanç yönteminin birilerinin aracılığıyla devlet kapısında hizmet etmekle elde edilen kazancın olduğunu ileri sürmüş ve bu kazancı ise özel girişimlerin en basitini gerçekleştiren amelenin bile kazanacağını dile getirmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 40-42). Avrupa vatandaşlarının memur olmakla zenginleşemeyeceklerinin farkında olduklarını ve bu nedenle özel teşebbüslerde çalışarak kazanç elde ettiklerini ifade etmiştir. Avrupa ülkelerinde fabrika kurarak, maden ocağı işleterek, ticaret şirketi ya da banka kurarak, demiryolu yapımı gibi iktisadi teşebbüslere girerek milyonlar kazananların olduğunu ancak memur olarak milyon kazananların görülmediğini belirtmiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 42-44). Devletin memura sürekli maaş veremeyeceğini ve sekiz kişi çalışacak bir kuruma seksen kişiyi istihdam edemeyeceğini vurgulamıştır. Say ü amel duygusu olmayan kişilerin ne iş olursa olsun iktisadi girişimlerinde başarısız olacaklarını ancak say ü amel sevdası güçlü kişilerin zor şartlar altında bile başarı sağlayarak büyük servet edineceğini ifade etmiştir. Kuran-ı Kerim'den "*İnsan için semere-i sa'yinden başka bir şey yoktur*"² ayetini aktaran Ahmet Mithat Efendi, en büyük servet kaynağının say ü amel olduğunu ileri sürmüştür. Amerika'daki kadınların evde oturmaktan ziyade say ü amel doğrultusunda girişimlerde bulunmasını takdir etmiş ve girişimleriyle kocalarına minnet duymadan yaşadıklarını aktarmıştır. Kadınların yeteneklerine uygun işlerde çalıştığını hatta Amerika'da bazı mesleklerin kadınlarla anıldığını belirtmiş ve Osmanlı kadınlarını say ü amel gerektiren işlere teşvik etmek için Amerikalı kadınları örnek göstermiştir (Ahmet Mithat, 1879c: 44-48). Osmanlı Devleti'nde memurluğu vazife duygusuyla gerçekleştirmekten ziyade ihtiyacın karşılması için yapılmasını eleştirmiş ve memur olmak için başkalarına ricalarda bulunulmasını ise acınacak bir durum olarak göstermiştir. Ona göre halk memur olmaktan ziyade tütüncü dükkânı gibi özel teşebbüs tarzı iktisadi girişimlerde say ü amel etmelidir (Ahmet Mithat, 1879c: 52-57). Çocuklar kaleme çırak verilmekten ziyade özel teşebbüs gerektiren işlere yönlendirilmelidir. İleride refah getirecek bir hayatı yaşamının tek yolu özel teşebbüs gerektiren işlerde say ü amel etmektir. Memurlukta bu refah görülemeyecek ve memur olarak sadece günübürlük maişetini karşılanabilecektir (Ahmet Mithat, 1879b: 114-116).

Avrupa'da sosyalizm adıyla bir hareketin ortaya çıktığını ifade eden yazar, bunun önüne geçilmediği sürece asayiş ve güvenliğin ortadan kalkacağını belirtmiştir. Ona göre bu düşüncenin tembellikten kaynaklanmaktadır. Sosyalizmin ortaya çıkmasının nedeni insanların zanaat sahibi ve çalışkan oldukları halde iş bulamaması ve iş bulsa bile kazancıyla geçinememesidir. Fabrikacılar kazancını artırmak için işçilere düşük ücret vermekte ve bu nedenle işçiler fakirliğe düşüp birtakım fikirlerin peşine takılmaktadır. Avrupa'da deri sanatıyla uğraşan birçok kişi bir lokma ekmeğe muhtaç durumda olup zanaat sahipleri boşta gezmekte, iş bulmak için Amerika'ya göç edip çiftçilik yapmak zorunda kalmaktadır (Ahmet Mithat, 1879b: 118-119).

² Necm Süresi 39. ayet

İktisadi girişimlerde iş bölümü ve uzmanlaşmanın önemi

Teşrik-i mesai ile taksim-i mesai kavramları farklı gibi görünmesine rağmen Ahmet Mithat Efendi'ye göre iki kavram aynı şeyi ifade etmektedir. Yazar, teşrik-i mesai sözünden birçok kişinin emeğini birleştirip ortak amaç uğrunda bulunmak ve taksim-i mesainin ise böyle maksat için göstereceği mesaiyi bölüşerek her birine bir parçanın verilerek o işte çalışmak olarak açıklamıştır. İnsanoğlunun yapacağı işi aralarında taksim ederek gerçekleştirdiğinde bir işi tek başına yaptıkları zamankinden fazla başarı yakalayacağını ve itihattla gerçekleştirilen girişimlerle kıyas edilmesinin imkânsız olduğunu belirtmiştir. İnsanların amaç uğruna bir araya gelerek iştirakini birleştirdiklerinde şirketin ortaya çıkardığı gücün insanın tek başına bulunacağı girişimdeki kuvvetle kıyaslanamayacağını vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1879b: 95-98). Teşrik-i mesai ve taksim-i mesai kavramlarını açıklarken halkın anlayacağı şekilde günlük olaylardan örnek vermeye özen göstermiştir. Bazı bölgelerde gemide birçok kişinin bir araya gelerek bayrak direğini devrilmeden diktiklerini açıklamıştır. Gemi direğinin dikilmesinde ve bayraktaki birçok ipin direğe bağlanmasında çok farklı işin bir arada olduğunu ve bu işlerin birindeki eksikliğin direğin dikilmesine engel oluşturacağını belirtmiştir. İşin sekiz on farklı kısmının yapılmasına teşrik-i mesai her birinin bir diğer tarafa doğru uzatılarak o surette istihdamına taksim-i mesai denildiğini dile getirmiştir. Bu tarz basit işin bile taksim-i mesai ve teşrik-i mesai doğrultusunda kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Kişinin başarıyı yakalaması için eylemi sürekli gerçekleştirmesini önermiştir. Teşrik-i mesai ve taksim-i mesai kanununa riayet etmekle her işin basitleşeceğini ve büyük kuvvet gerektiren işlerin bile kolayca gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Teşrik-i mesai ve taksim-i mesainin düzen dairesinde işlediğini ve bu düzen bozulduğu takdirde teşrik-i mesai ve taksim-i mesaiden bir fayda elde edilemeyeceğini ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1879b: 98-108).

Bazı işlerin taksim-i amel ve teşriki mesai olmadan gerçekleşmeyeceğini belirten Ahmet Mithat Efendi bu hususta kâğıt fabrikası örneğini vermektedir. Yazar, kâğıt fabrikası kazancının yüksek olmasına karşın fabrikayı kuracak gücün ülkede olmadığına itiraz edenleri eleştirmektedir. Ona göre kâğıt fabrikasını kuracak sermaye teşrik-i mesaiyle toplanabilecektir. Teşrik-i mesai kanunuyla bin kişi bir araya gelip mesailerini teşrik ederek şirket teşkil edecek ve sermaye elde edebilecektir. Kişiler, teşrik-i mesaide bulunup mağaza ve kâğıt fabrikası gibi girişimlere teşrik ettikleri oranda kazanç elde edeceklerdir. İnsanlar sermayelerini mağaza ve fabrika gibi girişimlere teşrik etmesiyle hem büyük girişimler gerçekleşecek hem de kazanç elde edeceklerdir. Bu tarz girişimlere ortak olmak için büyük sermayeler gerekmeyecek, az sermayesi olan kişiler de bu tarz teşebbüslere iştirak ederek kazanacaklardır. Teşrik-i mesai sayesinde bin liralık sermayeli kişiler on bin liralık iş çevirebilmektedirler. Bu işlerde başarılı olmak için öncelikle yöntem ve kuralları bilmek ve ticarete itibar kazanmak gereklidir (Ahmet Mithat, 1879b: 109-114).

Birçok ülkede fabrikacı ve tacirin ortak hareket ederek teşrik-i mesai gerçekleştirdiklerine değinen Ahmet Mithat Efendi, bu sayede büyük sermayenin toplanarak kazancın ortaya çıktığını dile getirmiştir. Fakat onun iddiasına göre Osmanlı debbağları deriden kaliteli ayakkabılar üretmesine karşın ayakkabı üretimi gerçekleşmemekte, deriler Avrupa'ya ihraç edilerek ayakkabı olarak ithal edilmektedir. Dericilik sanatı bilinmiyorsa bile bu işten vazgeçilmemeli ve teşrik-i mesai sayesinde işe girişilmelidir. Yine yazara göre sermaye çok olmasa bile teşrik-i mesaiyle büyük sermayeler toplanabilecek, bu parayla deri ustaları istihdam edilerek bu zanaat doğrultusunda üretim yurt içinde olacaktır. Teşrik-i mesai usulünce öncelikle halkın bir sermaye şirketi kurması ve sonra teşrik-i mesai kaidesince Avrupa sermayedarın sanayide işe yarar adamlarla mesaiyi teşrik eylediği takdirde İstanbul'da deri üretimi gerçekleşecektir. Teşrik-i mesaiyle büyük iktisadi girişimleri için gerekli kuvvet ortaya çıkacak ve bu kuvvet, taksim-i mesai doğrultusunda uygulandığında üretim hızlı ve kolay olacaktır. Teşrik-i mesai ve taksim-i mesai kanunlarına uyulduğu sürece ilerleme gerçekleşecektir (Ahmet Mithat, 1879b: 114-122).

Ahmet Mithat Efendi, kâğıt fabrikası kurmak için gereken ilk kuvvetin sermayeyi meydana getiren beş bin kişiyi bir araya getirerek ortaklık kurulması olduğunu ifade etmektedir. Bunların ortaklaşa şirket kuracaklarını, ardından aralarında üç dört kişiden oluşan bir komisyon kurup işleri bu komisyona havale edeceklerini, komisyonun kâğıt fabrikasını inşa edecek bir mühendis seçerek fabrikanın idaresini bu mühendise tevdi edeceklerini belirtmektedir. Kurulduktan sonra fabrika için bir yönetici, birkaç usta, idari personel ve işçiler temin edilerek üretime hazır hale gelineceğini ve mesainin aralarında

bölüşüleceğini dile getirmiştir. Fabrika üretime başlayıp her biri vazifesini icra etmesiyle maksadın ortaya çıkacağını vurgulamış ve şirket hissedarların oluşturduğu meclis, bir komite teşkil ederek fabrikanın senelik hesabının kontrolünü sistemli şekilde gerçekleştireceğini belirtmiştir. Şimendifer ve vapur gibi ulaşım araçlarının teşrik-i mesai sayesinde elde edilen sermayeyle vücuda getirildiğini ve bu tarz iktisadi girişimlerin taksim-i mesai ile farklı insanlara havale edilerek işletildiğini açıklamıştır (Ahmet Mithat, 1879b: 122-125). Bir insanın her şeye malik olamayacağını ancak teşrik-i mesai sayesinde kurulacak şirketle işlerin toplu ve muntazam yapılmasıyla üretimin kolaylaşacağını ileri sürmüştür. Teşrik-i mesai fikri doğrultusunda çalışırsa maksadın hasıl olacağını iddia etmiştir. Birbirinden ayrı ve tek yapılan işlerden fayda elde edilmeyeceğini ancak iştirak ederek ittihatla gerçekleştirilen girişimden fayda sağlanacağını dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nde teşrik-i mesai ve taksim-i mesai doğrultusunda iktisadi girişimlere başlanması gerektiğini ve bunun için ise bu fikrin tesis edilip yayılması gerektiğini ifade etmiştir. Say ü amel sevdası birçok kişinin tecrübe eksikliği ve bilgisizlik nedeniyle girişimcilikten korktuklarını vurgulamıştır. Bu kişilere çalışmalarında yardımcı olacak şeyin işlerini teşrik-i mesai ve taksim-i mesai doğrultusunda gerçekleştirmesi olduğunu belirtmiştir. Bunun modern iktisadi bilgilerin öğrenilmesiyle gerçekleştireceğini ve insanların bilgilerini geliştirecek işlerle vakit geçirmesi gerektiğini dile getirmiştir (Ahmet Mithat, 1879b: 127-130).

Sonuç

Osmanlı devlet ve toplumunun gerçeklerini iyi anlayan Ahmet Mithat Efendi, ülkenin siyasi yapısını değiştirmekten daha çok halkın, Avrupa'nın gelişmesini sağlayan modern bilgiler doğrultusunda eğitilmesine çalışan bir Osmanlı aydınıdır. *Tercüman-ı Hakikat*'ta ve diğer süreli yayınlarda ülkenin siyasi, iktisadi ve toplumsal konularına yönelik ekonomi politik alakalı yazılar yazması yanında toplumsal sorunları edebi olarak ifade eden onlarca roman da yazmıştır. Gazete yazıları, romanları ve çalışmanın konusunu oluşturan iktisadi yazılarındaki ana amacı iktisat hakkında halka bir bilinç kazandırmak olmuştur. Bu nedenle üslubu konuşma dili doğrultusunda olmuş ve düşüncelerini halkın anlayacağı şekilde günlük hayattan örnekler vererek anlatmaya özen göstermiştir. Yazılarında halkı yönlendirmiş ve onların günlük iktisadi girişimlerine yarayacak konuları işlemeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda ifade ettiği görüşleri yaşamında uygulayarak birçok iktisadi girişimde bulunmuştur. Ahmet Mithat Efendi, iktisadi görüşlerini dönemin yayın organlarında ve ekonomiye dair kitaplarında dile getirmiştir. Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin 1879'da *Tercümanı Hakikat*'ta tefrika edip sonra yayımladığı *Sevda-yı Sa'y u Amel*, *Teşrik-i Mesai-Taksim-i Mesai*, *Ekonomi Politik* ve 1890'ta tefrika ettikten sonra yayımladığı *Hall u Ukad* adlı ekonomi kitapları ışığında iktisat düşüncesi verilmiştir. Meslekten bir iktisatçı olmaması nedeniyle önerdiği görüşler iktisat teorisinden ziyade iktisat politikaları ile halka çalışma dürtüsünü aşılama yönelik somut iktisadi olgulardır. Ayrıca ülkenin iktisat politikalarına dair alternatif bir iktisat düşüncesini önermiştir. Öğretilmesi ve uygulanması gereken iktisadın ülkenin iktisadi gerçeklerine uygun olmasının gerekliliğini ifade eden ilk Osmanlı aydınıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin önerdiği iktisat düşüncesi ne 17. ve 18. yüzyıllarda uygulanan merkantilizm ne de 19. yüzyılda hâkim olan liberal iktisat düşüncesi olmuştur. O, her ülkenin iktisadi gerçeklerine uygun iktisadi düşüncenin benimsenmesi sonucu iktisadi kalkınmasını gerçekleştireceğini dile getirmiş ve bu nedenle Avrupa devletlerinde uygulanan düşüncenin tamamen benimsenmesine karşı çıkmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, liberal iktisat düşüncesinin genel geçer tek düşünce olmasına itiraz etmiş ve bu düşüncenin adeta kesin kanunlar gibi görülüp benimsenmesini eleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl iktisadi şartlarının liberal iktisat düşüncesini uygulayacak gerçekliğe sahip olmadığını belirtmiş ve bu nedenle ülkenin iktisadi gerçeklerine uygun bir düşünce arayışı içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda geçmişte Fransa'da uygulanan iktisat politikalarını örnek göstermiş ve Osmanlı Devleti'nin de tarihsel sürecini dikkate alarak iktisadi politikaların uygulamasını önermiştir. Fransa'nın 17. yüzyılın ilk döneminde iktisadi çöküş içerisinde olduğundan Sully'nin öncelikle ziraatı kalkındıracak politikalar uygulayarak tarımı himaye ettiğini ve tarımsal kalkınmanın gerçekleştiğini vurgulamıştır. Tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesiyle Fransa'nın iktisadi çöküşten refaha eriştiğini bildirmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısında ise Colbert'in, Fransa'nın iktisadi gerilemesini sanayinin gelişmemiş olmasına bağladığını ve sanayiye himaye eden birçok politika uyguladığını belirtmiştir. Sully ve Colbert dönemlerinin zaman açısından farklı olduğunu ve bu dönemlerde ülkenin iktisadi gerçeklerine uygun politikaların benimsenerek uygulandığını ileri sürmüştür. Ahmet Mithat Efendi, iktisadi düşünce ve politikaların benimsenmesinde tarihsel şartların önemli olduğunu iddia etmiş ve iktisat düşüncesinin

tarihten soyutlanamayacağını ve liberal iktisadın İngiltere'nin gerçeklerine uygun iktisat olduğunu ifade etmiştir. İngiltere'nin coğrafi şartları nedeniyle tarımsal ilerleme mümkün olmadığından serbest ticareti ve sanayi üretimi doğrultusunda bir fikrin yaratıldığını ve bu düşüncenin İngiltere'nin iktisadi gerçeklerine uygun olduğunu vurgulamıştır.

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa'da görülen iktisadi düşüncelerin, devlet ve toplumların iktisadi gerçekleri doğrultusunda uygulandığını vurguladıktan sonra Osmanlı iktisadına uygun düşüncenin himaye politikaları olduğunu belirtmiştir. Liberalizmin, sanayisi kalkınmış ülkelerin iktisadına uygun olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti gibi sanayisi geri kalan hatta tarımsal kalkınmanın bile görülmediği ülkelerde liberalizmin uygulanmasına itiraz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirmesi için sanayi ve tarımı himaye edici politikalar uygulanmasını önermiş ve sanayinin kurulması için gümrük oranları ile korunmasını savunmuştur. Liberal iktisadın ilköğretimden itibaren okutulmasını desteklemesine karşın yüksek öğrenim kurumlarında okutulmasına karşı çıkmış ve yüksek öğrenim kurumlarında Osmanlı Devleti'nin şartlarına uygun iktisat düşüncesinin okutulmasını talep etmiştir. Kendisi bu doğrultuda *Ekonomi Politik* başlıklı eseri yayımlamıştır. Liberalizm doğrultusunda yazılan bir kitabı örnek almasına ve kitabın önemli kısmını bu düşünce doğrultusunda vermesine karşın ticaret serbestliği konusunda Osmanlı özgünlüğüne uygun olarak koruyucu gümrük politikalarını önermiştir. *Hall u Ukad* adlı kitapta ise Fransa'da uygulanan himaye politikalarını ve bunların temsilcilerinin görüşlerini anlatmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin 1879'da yazdığı başladığı kitaplarla birlikte beliren himayeci iktisat düşüncesi sonraki süreçte savunulan bir düşünce haline gelmiştir. O, ekonomi politikalarına dair görüşleriyle II. Abdülhamit dönemi iktisadi politikaların himayeci doğrultuda olmasına katkı sağlamıştır. Yürürlükte olan 1838 ticaret anlaşmasının hükümleri ve kapitülasyonlar nedeniyle iktisadi politikaların köklü şekilde himayeci düşünce doğrultusunda değişmemesine karşın devletin sanayiyi teşvik edici politikalar yürütmesi ve gümrük oranlarını artırma girişimlerinde bulunulması gibi gelişmeler bu düşüncenin hükümete olan etkilerine delil teşkil etmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin ilk defa önerdiği himayeci politikalar ve sanayileşme düşüncesi dönemin basınında hararetle benimsenen bir fikir haline gelmiştir. Onun yazdığı iktisat kitabının döneminde önemli etkileri olmasına karşın Osmanlı eğitim kurumlarında okutulmaması ve yüksek eğitim kurumlarında liberal iktisat düşüncesi doğrultusunda yazılmış Ohannes Efendi ve Münif Efendi'nin kitapların okutulması himayeci düşüncelerin kökleşmesine engel durum teşkil etmiştir. Meslekten iktisatçı olmaması Ahmet Mithat Efendi'nin önerdiği görüşlerin yerli ve milli bir iktisat düşüncesine dönüşmesini engellemiştir. Yerli iktisat düşüncesi konusunda ilk öneriyi Ahmet Mithat Efendi'nin dile getirmesi ve yerli iktisat düşüncesinin yaratılmasında himayeci politikaları talep etmesiyle Osmanlı Devleti'nde liberal iktisat düşüncesinden farklı alternatif bir düşüncenin doğmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat. (1879a/h.1296). *Ekonomi politik*. Kırkanbar Matbaacılık.
- Ahmet Mithat. (1879b/h.1296). *Teşrik-i mesai ve taksim-i mesai*. Kırkanbar Matbaacılık.
- Ahmet Mithat. (1879c/h.1296). *Sevdayı say u amel*. Kırkanbar Matbaacılık.
- Ahmet Mithat. (1890/h.1307). *Hall u ukad*. Kırkanbar Matbaacılık.
- Akyiğitzade Musa. (1896). *İlm-i iktisat ve ilm-i servet azadegi-i ticaret ve usul-i himaye*. Karabet Yayınları.
- Berkes, N. (1975). *100 soruda Türkiye iktisat tarihi*. Gerçek Yayınları.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı iktisat düşüncesinin evrimi*. Libra Yayıncılık
- Çankaya, A. (1969). *Mülkiye tarihi ve mülkiyeliler 1*. Mars Yayıncılık.
- Demir, K. (2017). *Hürriyet* gazetesine göre Osmanlı ekonomisinin sorunları ve çözüm önerileri (1868-1870). *Turkish Studies*. 12/31, 71-83.
- Demir, K. (2018a). Namık Kemal'in economic thought. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11/3, 2000-2008.
- Demir, K. (2018b). *Hadika gazetesi* ve milli ekonomi: ittifak-ı efkâr-ı milliye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilim Dergisi*. 57, 94-104.
- Demir, K. (2018c). İktisat dergilerine göre Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu (1857-1923). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/15, 81-98.

- Demir, K. (2020). II. Abdülhamid dönemi basınında himaye düşüncesi ve sanayileşme tartışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22/2, 465-490.
- Erdem, Ç. (2010). Mehmet Sadık Rıfat Paşa ve 19. yüzyıl Osmanlı imparatorluğuna batılılaşma bağlamında Kameralizm'in girişi. *GÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12/2, 182-190.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve iktisat fakültesi teşkilatı*, İstanbul: İsmail Akgün.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930*. Yapı Kredi Yayınları.
- Hocaoğlu, D. (1997). Demokrasi, kameralizm ve Osmanlı'daki etkileri. *Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı 3/18*, 374-382.
- Karaoğlu, Ö. (2013). Osmanlı iktisat ve maliyesine yerli bir yaklaşım örneği: *Mizan Gazetesi*. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*. 8/2, 190-208.
- Koloğlu, O. (1998). *Osmanlı basınının doğuşu ve Blak bey ailesi*. Müteferrika Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı dönemi basınının içeriği*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kurdakul, N. (1997). *Tanzimat dönemi basınında sosyo-ekonomik fikir hareketleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lewis, B. (1970). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Siyasal ve sosyal bilimler*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Özçelik, T. (2009). Ceride-i Havadis'te ziraat, ticaret ve sanayi tartışmaları. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*. 56, 470-510.
- Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. Ötüken Yayınları.
- Sayar, A. G. (2001). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla ekonomik kültürel ve devlet felsefesine ait değişmeler*. Ötüken Yayınları.
- Sungu, İ. (1940). *Tanzimat ve yeni Osmanlılar*, *Tanzimat I*. Maarif Yayınları.
- Şener, A. (1994). Osmanlı mali düşüncesinin çağdaşlaşması. *Tanzimat'ın 150. yıldönümü uluslararası sempozyumu 31 Ekim-3 Kasım 1989*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. 220-245.
- Tanpınar, A. H. (2013). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Yurdaydın, H. G. (1988). *Düşünce ve bilim tarihi (1600-1839)*. Akşin, Ş. *Türkiye Tarihi 3*. Cem Yayınları, 240-295.

Etik kurul onayı

Bu çalışma arşiv çalışması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Araştırmacıların katkı oranı beyanı

Bu çalışmanın makalenin tek yazarı bulunmaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.